

Militär själavård under pandemin – möjligheter och begränsningar

Militärpastorernas kompetens togs inte tillvara under pandemin vare sig av församlingarna eller Försvarsmakten. Det visar på behovet att se över institutionssjälavårdens utformning för att denna ska fungera som samverkanslänk i kris. Det skriver Lisa Mobrand i denna artikel, där vi följer upp tidigare temanummer och artiklar om pandemins inverkan på kyrkan.

Under 2021 skrev jag en statsvetenskaplig uppsats om institutionssjälavårdarnas samverkansfunktion under pandemin, och genomförde en enkätundersökning bland militära själavårdare. Denna artikel bygger på uppsatsen, och den som är intresserad kan få del av hela materialet. Det gjordes under 2021 en undersökning om digital pandemiomställning hos Svenska kyrkan (Fransson, Gelfgren, & Jonsson, 2021) och en rapport om sjukhussjälavården under pandemin (Andreasson, Stockman, Willander, & Cresswell, 2021). Dock saknades undersökningar om den militära själavården under pandemin. Generellt har kyrkliga forskningsansatser under 2000-talet haft begränsat intresse av militär själavård jämfört med övrig institutionssjälavård, något som dock är på väg att ändras med bland annat Jan Grimells forskningsbidrag. Huvudfokus ligger i denna artikel på militär själavård under pandemin, även om jämförelser görs med sjukhussjälavården.

Organisatoriska länkar

Samverkan beskrivs ofta som den viktigaste lösningen för samhällets krishantering, men kräver förberedelse för att löpa effektivt när krisen väl inträffar, vilket är ett argument för att använda redan existerande samverkansstrukturer i kriser, inte minst för att sociala nätverk minskar friktioner (Uhr, 2009). Samverkan är i praktiken människor som interagerar med var-

andra, oavsett om denna interaktion är formaliserad eller inte. Individens ledarskap och nätverksförmåga kan i många fall stärka samverkansstrukturer eller rentav kompensera för organisatoriska brister, något som samverkansteorin om *organisatoriska länkar* visar.

Organisatoriska länkar är personer som med sin nätverksförmåga underlättar samverkan mellan organisationer (Alvinus, Danielsson, & Larsson, 2010). Organisatoriska länkar kan

utan att invänta direktiv. Den planerade länken har oftare ett implicit stöd från sin organisation att hantera situationen självständigt, något en spontant uppkommen länk inte kan räkna med (Alvinus, Danielsson, & Larsson, 2010).

Sammanfattningsvis visar samverkansforskningen på behovet av redan befästa samarbeten för att bäst hantera samverkan i kris. När Svenska Kyrkan vill motivera sin roll i samhällskriser ses ofta institutionssjälavården

”När Svenska Kyrkan vill motivera sin roll i samhällskriser ses ofta institutionssjälavården som en viktig resurs.”

både förstärka befintliga formella samverkanskopplingar och skapa informella strukturer baserade på personligt förtroende och egna nätverk. Där skiljer man på *planerad länk*, alltså formell befattning, och *spontan länk*, personliga initiativ (Alvinus, Danielsson, & Larsson, 2010). Samverkan genom organisatoriska länkar verkar enligt forskningen fungera bäst om länken redan är etablerad och har ett tydligt mandat att representera sin organisation. En planerad länk har ett inbyggt förtroende som representant för den organisation hen företräder, vilket oftare skapar initiativförmåga hos länken att vidta åtgärder snabbt

som en viktig resurs. Utifrån teorin om organisatoriska länkar torde institutionssjälavårdare som representanter för Svenska Kyrkan i samhällsorganisationer spela en viktig roll i kyrkans krissamverkan.

Diffus systemkontext

Systemkontext är det teoretiska begreppet för de omständigheter som påverkar samverkan mellan organisationer (Emerson & Nabatchi, 2015). Det kan röra frågor som mandat, lagrum och egna drivkrafter till att delta i samverkan. Religionsfrihetslagen ger ett stöd för rätten till religionsutövning och själavård för sjuka, fri- »

hetsberövade eller totalförsvarspliktiga. En tidigare systemkontext var Svenska Kyrkans status som statskyrka. Svenska Kyrkan ingick i det gamla totalförsvarskonceptet och det var ett självklart myndighetsuppdrag, givetvis kombinerat med drivkrafter som att göra skillnad i samhället, stötta de sjuka och ta ansvar för dem som skyddar landet.

För militärpastorerna är den nuvarande systemkontexten diffus då militärpastorerna i olika utsträckning omfattas av totalförsvarsplikten beroende på i vilket sammanhang de verkar. De pastorer som är anställda av lokal församling har ingen formell koppling till Försvarmakten (FM) och är inte krigsplacerade medan de som tillhör Hemvärnet (HV) eller är tidvis tjänstgörande (GSS-T) i försvarmaktens förband har en krigsplacering och därmed en formell koppling till FM. De pastorer som deltar i utlandstjänst anställs av FM under den tid utbildning och insats pågår. Det finns ca 60 aktiva militärpastorer i Sverige för närvarande, siffran är osäker just på grund av de skiftande formerna för engagemang i Försvarmakten.

Oftast anställer lokal församling präst som skall tjänstgöra på den garnison som finns i församlingens geografiska område, medan HV-pastorer och tidvis tjänstgörande kontrakteras eller anställs orelaterat till sin svenskyrkliga huvudtjänst, och alltså tar tjänstledigt för att utföra sina kontraktsdagar. Institutionssjälavårdare från församlingarna finansieras till del av bidrag från stiftet, men sällan för hela tjänstgöringsgraden. Detta gör att lokala församlingar får ta ett stort ekonomiskt ansvar för institutionssjälavården, vilket kan påverka motivationen till samverkan negativt hos församlingen.

Att vara anställd av en organisation men verka i en annan kan för en militärpastor betyda slitning mellan Svenska Kyrkans och FMs förväntningar på närvaro, och osäkerhet kring om församlingen ger dem tillåtelse att delta vid kris (Grimell J., 2021). Liknande funderingar kring

sjukhussjälavårdarnas närvaro vid sjukhusen och deras organisatoriska tillhörighet framkommer i undersökningen av sjukhussjälavården under pandemin (Andreasson, Stockman, Willander, & Cresswell, 2021).

Militärsjälavård under pandemin

Försvarmakten tog under pandemi-våren 2020 ett centralt beslut att försöka minska smittspridning genom att ställa in pliktpersonals ledigheter, vilket skapade ett ökat behov av fritidsverksamhet och själavård hos de värnpliktiga. På många förband infördes besöksförbud och många planerade övningar ställdes in. Flera hemvärnsförband deltog istället i stöd till samhället, som upprättande av fältsjukhus (t.ex. i Stockholm och Göteborg), sjuktransporter och insamling av prover. Stödet till samhället skedde mestadels under frivilliga former, dvs utan nyttjande av plikten. Hur påverkades de svenskyrkliga militärsjälavårdarna i en tid då behovet av psykosocialt stöd förmodligen ökat hos försvarmaktens rekryter, anställda och frivilliga?

Min enkät om militärsjälavården under pandemins första år skickades till 60 svenskyrkliga militärpastorer. Den utformades för att likna undersökningen av sjukhussjälavård, men med hänsyn till skillnader i uppgifter. 70% av de tillfrågade svarade. Eftersom det alltså rörde sig om en liten svarsgrupp (42 personer) begränsar det givetvis möjligheten att dra långtgående slutsatser från materialet. Målsättningen med enkäten var främst att börja täppa till den kunskapslucka som fanns om militärsjälavården under pandemin. Därför handlade frågorna om huruvida militärsjälavårdarnas arbete förändrats under pandemin, och i vilken mån den förutnämnda systemkontexten påverkade deras närvaro i FM under pandemin. Av de svarande var ca 65% Hemvärnspastorer med en aktivitetsgrad på ca 10 dagar om året, och 30% garnisonspastorer som främst var anställda av församlingen. De flesta av de församlingsanställda

hade en aktivitetsgrad på 25-50%. Den kvarvarande gruppen hade andra anställningsformer, som tex tidvis tjänstgörande eller anställd av FM eller stiftet.

Antagandet var att de med hög tjänstgöringsgrad hade större chans att tas i anspråk under pandemin eftersom forskning visar att en redan befäst samverkansrutin skapar större benägenhet att samverka i kris. I en korstabulering mellan frågan om tjänstgöringsgrad och närvaro under pandemin visade det sig delvis stämma. Av dem med tjänstgöringsgrad på 50% eller mer hade de flesta lika mycket arbete som innan. Av dem som hade under 25% tjänstgöring hade de flesta fått mindre jobb under pandemin.

Hemvärnspastorer togs inte i anspråk

Den stora förändringen fanns hos Hemvärnspastorerna. Endast en hade tjänstgjort som vanligt, de flesta hade tjänstgjort mindre, och några av dem hade inte tjänstgjort alls under pandemin. Flera av de tillfrågade angav att Försvarmaktens besöksförbud angavs som skäl till att inte ta in dem för tjänstgöring. Detta antyder att inte bara avtalsform utan också vistelsetid påverkar. När den normala tjänstgöringsgraden är låg uppfattas förmodligen militärpastorn oftare som en besökare än egen resurs, vilket kan försämra möjligheten att delta för de pastorer som inte redan är etablerade.

Under undersökningens gång kontaktades jag av några militärpastorer som sa att de inte kunde besvara enkäten eftersom de inte haft någon aktivitet alls under pandemin. Det ger ett ytterligare stöd för den tendens som redan fanns i enkätsvaren. Det är anmärkningsvärt att flera hemvärnspastorer inte togs i bruk i en kris där Hemvärnet deltog med stöd till samhället. En möjlig tolkning är att pastorer av FM främst uppfattas som en resurs till FMs egen personal snarare än som en del av stödet till civilsamhället. Sammantaget hade 70% av deltagarna i undersökningen tjänst-

gjort mindre, vilket är likt resultaten i undersökningen av sjukhussjälavård, alltså mindre verksamhet till följd av pandemin trots ett förmodligen ökat behov av själavård.

På frågan om uppgifterna förändrats på grund av pandemin och vilken verksamhet man deltagit i uppgav en tredjedel av dem som tjänstgjort under pandemin att de fått delvis nya uppgifter till följd av pandemin och de övriga menade att de hade samma uppgifter som vanligt. Exempel på uppgifter under pandemin har varit medverkan i den utökade fritidsverksamheten till rekryterna i samarbete med Soldathemmen, krisstöd, stabsarbete kopplat till pandemin och ceremonier. Några pastorer har deltagit i FMs stöd till sjukvård.

Den normalt förekommande pastorsuppgiften korum (gudstjänst i fält) i har många fall genomförts utomhus, och i några fall skett digitalt. Själavård har ibland skett via telefon eller digitalt. En vanlig uppgift för militärpastorer, att delta i anhörigstöd för utlandstjänstgörande soldater, har behövt ställas om helt till digital verksamhet. Några anger att de deltagit i civil samverkan mellan FM och exempelvis kommun/region. Någon berättar om stöd till religionsutövning för muslimska rekryter, eftersom Eid Al Fitr inträffade medan rekryterna kvarhölls på förbanden. Det är dock noterbart att rekryter jämfört med patienter på sjukhus har svårare att på egen hand lösa själavårdsbehov på grund av FMs generella tillträdesbegränsningar, vilket torde ha påverkat rätten till religionsutövning för pliktpersonal under pandemin negativt.

Besöksförbudet begränsade närvaron

På frågan vad FM särskilt efterfrågar från pastorerna angavs främst psykosocialt omhändertagande samt själavård kopplat till prästers tystnadsplikt och i andra hand ceremonier. Själavård och ceremonier kan sägas vara unik kyrklig kompetens, vilket visar att en drivkraft för FM att samverka med Svenska Kyrkan kan

vara beroende av denna kompetens. Men ändå har denna möjlighet inte nyttjas i samma mån. En del pastorer beskrivit att de haft kontakt med sina förband och haft beredskap. Flera pekade på att de inte kunnat göra det relationella förarbete som krävs för att deras roll i kris ska fungera. Detta kan jämföras med sjukhussjälavårdsun-

”FM har i stort förväntan på att vi kan bidra med psykosocialt stöd och kunskap om sorg och kris. Svenska kyrkan har ofta dålig koll på att pastor kan kris och man får påminna om att man kan stötta”.

Några svar visade på frustration över högre nivåer både i kyrkan och FM. En pastor som deltagit vid upp-

”Själavård och ceremonier kan sägas vara unik kyrklig kompetens, vilket visar att en drivkraft för FM att samverka med Svenska Kyrkan kan vara beroende av denna kompetens.”

dersökningen där flera också sade sig begränsats av pandemins besöksförbud. Närvaro i vardagen verkar vara förutsättningen för att nyttjas också i kris, helt i linje med samverkansforskningens rön.

De frågor som ställdes om kyrkans syn på pastors kompetens syftade till att pröva om kyrkan uppfattar militärpastorerna som en tillgång i församlingens egen krisberedskap. I teorin torde militärpastorernas koppling till Försvarsmakten och dess arbete med samhällsberedskap göra dem till en eftertraktad kompetens i församlingars krisarbete. Där menade dock hälften av de undersökta pastorerna att församlingen inte tar tillvara militärpastorers kompetens i kris, en fjärdedel att de delvis tas tillvara i församlingens krisarbete och en fjärdedel att de gjorde det. Där visade sig särskilt Hemvärnspastorer vara särskilt utsatta för bristande förståelse kring kriskompetens. Flera uttryckte att kyrkan inte förstår vad militärpastorer kan och visar lite intresse för verksamheten, en synpunkt som redan framkommit i Grimells intervjuer av militärpastorer (Grimell J. , 2020a). En militärpastor uttryckte sig såhär i enkäten:

rättandet av fältsjukhuset i Stockholm menar att FM inte planerade för krisstöd för de tjänstgörande. Även om fältsjukhuset aldrig sattes i bruk väckte iordningställandet av kylrum och visningsrum för avsked tankar hos många, och en del militär personal transporterade avlidna covidpatienter till bårhuset. Krisstöd uppkom enligt denna respondent mer via personligt nätverk (spontan länk) än genom formellt mandat (planerade länkar):

”Enligt stiftet var det den lokala församlingen som skulle ansvara för sjukhussjälavården /.../ Om FM och stiftet hade någon samverkan angående krisstöd med varandra på högre nivå eller med aktörer på plats vet jag inte men det verkar inte så /.../ Militärpastorernas och sjukhussjälavårdens kunskap och erfarenhet togs definitivt inte till vara /.../ Om pandemin hade slagit ännu hårdare och Älvsjö-insatsen hade gått över i ett skarpt läge hade den psykologiska beredskapen saknats.”

Institutionssjälavårdarens begränsande mandat under pandemin

Både enligt min undersökning och den undersökning som skett av sjuk-

hussjälavården under pandemin begränsade systemkontexten att vara anställd av en civilsamhällesorganisation och sakna formellt mandat i de offentliga organisationerna möjligheterna för institutionssjälavårdarnas arbete. De tenderade att räknas som besökare snarare än medarbetare under pandemin och omfattades därför av tillträdesbegränsningar, även om de menade att de normalt kände sig som en respekterad del av verksamheten. Möjligheten att utöva sin vanliga samverkansroll påverkades av pandemins speciella omständigheter och då vägde bristande formell tillhörighet tyngre än relationer.

Institutionssjälavårdarens signum, att stödja genom närvaro, minskade under pandemin. De begränsade mandaten för deltagande påverkade förmodligen inte motivationen hos själavårdarna, men uppenbart möjligheten att agera som dessa tänkta samverkanslänkar. Det är svårt, även för en individ som vanligtvis har stark initiativförmåga, att bryta mot besöksförbud.

Militärpastorernas upplevelse av att deras kriskompetens inte tas tillvara

av församlingen, något som också till del uttrycktes av sjukhussjälavårdare, ger en fingervisning om att länkarna inte heller används rätt av sin egen organisation. De undersökta institutionssjälavårdarna verkar generellt uppfattas som viktiga samverkanslänkar i de offentliga organisationer de verkar, men de hade svårare att vara det under pandemin på grund av de förutsättningar som Svenska Kyrkans ändrade organisationsform innebär.

Svenska kyrkans institutionsjälavård uppkom i en annan organisatorisk kontext och den förändring som skedde för 22 år sedan verkar inte i tillräcklig mån ha kompenserats med avtal och överenskommelser för att stärka institutionssjälavårdarnas mandat som planerade organisatoriska länkar. En lärdom för Svenska Kyrkan efter pandemin är att se över institutionssjälavårdens utformning för att i framtiden kunna använda dessa samverkanslänkar mer effektivt.

LISA MOBRAND

Kaplan Västermalms församling,
militärpastor Försvarsmakten

Referenser

Alvinius, A., Danielsson, E., & Larsson, G. (2010). The inadequacy of an ordinary organization: organisational adaptation to crisis through planned and spontaneous links. *International Journal of Organisational Behaviour*, vol 15 (1), 87-102.

Andreasson, G., Stockman, M., Willander, E., & Cresswell, P. (2021). *Andlig vård under Covid19-pandemin*. Myndigheten till stöd för trossamfund.

Emerson, K., & Nabatchi, T. (2015). *Collaborative governance regimes*. Georgetown university press.

Fransson, S., Gelfgren, G., & Jonsson, P. (2021). *Svenska Kyrkan online -att ställa om, ställa in eller fortsätta som vanligt under coronapandemin (SK20359)*. Svenska Kyrkans forskningsavdelning.

Grimell, J. (2020a). Military chaplaincy in Sweden - a contemporary study. *Journal of healthcare chaplaincy*, 2-15.

Grimell, J. (2021). I-position as a tool to advance the understanding of pastors and deacons who navigate contrasting identities as chaplains. *Journal of healthcare Chaplaincy*, 2-19.

Uhr, C. (2009). *Multi-organizational emergency response management - a framework for further development (diss.)*. Lunds universitet.

**Nu finns
SVENSK
KYRKO
TIDNING
på nätet**

Prenumerera endast digitalt **495 kr/år**
Nyteckning av prenumeration där digitalutgåva med nedladdningsbar app ingår till ordinarie pris **895 kr/år**

För mer information, se under fliken "Prenumeration" på www.svenskkyrkotidning.se